

*Hazratqulova Ferangiz Farrux qizi**O'zbekiston davlat jahon tillari, tarjimonlik fakulteti, tarjimonlik fakulteti 1-bosqich talabasi***O'ZBEK TILIDA TARJIMA NAZARIYASINING RIVOJLANISHI**

Annotasiya: Tarjima insoniyat madaniy taraqqiyotida muhim o'rin tutgan jarayonlardan biridir. Tarjima san'ati va nazariyasi yillar davomida shakllanib, takomillashib kelmoqda. O'zbek tilida tarjima nazariyasining rivojlanishi ham uzoq tarixiy jarayonga ega bo'lib, turli davrlarda har xil yondashuvlar va uslublar bilan boyigan. Qadimgi yozma manbalardan boshlab Temuriylar davrida fors var ab tillaridan tarjimalar amalga oshgani ta'kidlanadi. Ushbu maqolada o'zbek tarjima nazariyasining rivojlanish bosqichlari, asosiy olimlar va zamonaviy tendensiyalar tahlil qilinadi.

Tarjima insoniyat madaniyati va ilm-fan taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Tarjimonlik faqatgina so'zlarni bir tildan ikkinchi tilga o'girish emas, balki madaniy, lingvistik va stilistik xususiyatlarni to'g'ri aks ettirish san'ati hisoblanadi. O'zbekistonda tarjima nazariyasi mustaqillikdan keyin ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib, turli sohalarida rivojlanmoqda.

1. O'zbekistonda tarjima nazariyasining tarixiy rivojlanishi

Tarjima madaniy almashinuvning ajralmas qismi bo'lib, O'rta Osiyo mutafakkirlarining ilmiy va badiiy merosida muhim o'rin tutgan. Quyida tarjima faoliyatining asosiy bosqichlari ko'rib chiqiladi:

Ilk bosqich (IX–XIV asrlar): Islom uyg'onish davrida Markaziy Osiyolik allomalar, jumladan, Ibn Sino, Al-Farg'oniy, Al-Buxoriy va Beruniy ilmiy asarlarini arab tiliga tarjima qilgan.

Temuriylar davri (XIV–XV asrlar): Tarjimonlik san'ati rivojlanib, fors, arab va turkiy tillar o'rtasida tarjimalar ko'paydi. Mirzo Ulug'bek davrida astronomik va ilmiy matnlar tarjima qilindi.

XIX asr oxiri – XX asr boshlari: Jadidchilik harakati bilan bog'liq tarjima jarayoni kuchaydi. Jahon adabiyotining ko'plab namunalari o'zbek tiliga o'girilgan.

Sovet davri (1920–1991): Tarjima nazariyasi ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Rus tilidan o'zbek tiliga ko'plab ilmiy, texnik va badiiy asarlar tarjima qilindi.

Mustaqillik davri (1991-yildan hozirgacha): Tarjima sohasi erkin rivojlana boshladi. O'zbek tilining xalqaro miqyosda keng qo'llanilishi, tarjima nazariyasining shakllanishi va zamonaviy texnologiyalarning kirib kelishi sezilarli bo'ldi.

1. Tarjima nazariyasining ilk shakllari

O'zbek tilida tarjima faoliyati arab, fors va turkiy tillar o'rtasidagi madaniy aloqalar natijasida rivojlangan. Alisher Navoiy, Husayn Boyqaro kabi mutafakkirlar forsiy va arabiy adabiyot namunalari o'zbek tiliga tarjima qilishda katta rol o'ynagan. Shu davrda tarjima ko'proq so'zma-so'z uslubda bo'lib, asosan diniy va falsafiy asarlarni o'zbek tiliga o'girishga qaratilgan.

O'zbekistonda tarjima nazariyasi yaratish yo'lidagi izlanishlar XX asrning o'ttizinchi yillarida boshlangan. Yangi davr tarjimachiligida rivojlantirishga MannoN Roiq, Sanjar Siddiq, Sotti

Husayn, M. Salye singari ijodkorlar o'z hissalarini qo'shisgan. Osha paytda Mannon Roiq va Sanjar Siddiq ilk bora tarjima nazaryasi qo'llanmasi yaratishga urinishgan va bunga muvaffaq bo'lishgan. Tarjimashunos olim, filolog G'aybulla Salomov ancha izlanishlardan so'ng Sanjar Siddiqning asaridan saqlanib qolgan nusxasini topib, uni o'zining " Til va tarjima" (1966) tadqiqotida batafsil bayon qildi.

2. Sovet davrida tarjima nazariyasi va amaliyoti

Sovet Ittifoqi davrida tarjima nazariyasi mustahkam ilmiy asosga ega bo'ldi. O'zbekistonda tarjima bo'yicha ilk ilmiy tadqiqotlar olib borila boshlandi. Bu davrda rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish ustuvor yo'nalishga aylandi. G'afur G'ulom, Oybek, Abdulla Qahhor kabi yozuvchilar nafaqat o'zbek adabiyotini rus tiliga tarjima qilish bilan shug'ullangan, balki jahon adabiyoti durdonalarini ham o'zbek tiliga o'g'irganlar.

Bu davrda tarjima nazariyasining quyidagi asosiy jihatlari shakllangan:

So'zma-so'z va erkin tarjima yondashuvlari o'rganilgan.

Matnning lingvistik va semantik jihatlari tahlil qilingan.

Tarjimaning badiiylik darajasi muhokama qilingan.

3. Mustaqillik davrida tarjima nazariyasining rivojlanishi

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, tarjima sohasi yangi bosqichga chiqdi. O'zbek tiliga nafaqat rus tilidan, balki ingliz, fransuz, arab va boshqa tillardan ham bevosita tarjimalar qilina boshlandi. Tarjima nazariyasiga oid ilmiy izlanishlar

kuchaydi, universitetlarda tarjima va filologiya bo'yicha maxsus yo'nalishlar tashkil etildi.

Bu davrda quyidagi yo'nalishlar rivojlandi:

Tarjima jarayonida madaniy ekvivalentlik tushunchasi o'rganildi.

Terminologik tarjimaning nazariy asoslari ishlab chiqildi.

Zamonaviy tarjima texnologiyalaridan foydalanish (Google Translate, mashina tarjimasi) muhokama qilindi

4. Zamonaviy tendensiyalar va istiqbollar

Hozirgi vaqtda tarjima nazariyasi tilshunoslik, madaniyatshunoslik va texnologiya bilan bog'liq holda rivojlanmoqda. Tarjima jarayonida sun'iy intellekt, mashina tarjimasi va neyrotarjima texnologiyalari ahamiyat kasb etmoqda. O'zbek tilida tarjima nazariyasi quyidagi yo'nalishlarda rivojlanishi kutilmoqda:

Tarjima falsafasi va psixolingvistik tadqiqotlar.

Subtitrlash va audiovizual tarjima.

O'zbek tilining xalqaro maydondagi roli va tarjima ishlari.

XX asrning o'rtalariga kelib, ya'ni oltimishinchi yillarida O'zbekiston dunyo adabiyotlari eng ko'p tarjima qilinadigan o'lkaladan biriga aylangan.

Tarjimalar milliy tilning o'sishi, lug'at boyligining kengayishi, turli soha terminlarining ishlanishi, tartibga solinishi va turli tuman yo'nalishdagi lug'atlarning yaratilishiga ta'sir ko'rsatdi.

O'zbekistonda tarjimashunoslik maxsus ilm sifatida o'tgan asrning 2-yarmidan shakllandi. Asr oxiriga kelib bu sohada 10 ga yaqin fan turi, 50 dan ortiq fan nomzodi yetishib chiqdi. Professor G'aybullay Salomov asosan zamonaviy tarjimashunoslik masalalari bilan shug'ullandi. Najmiddin Komilov esa mumtoz janrlarning o'tmish va hozirdagi tarjimalarini tadqiq qildi.

O'zbek tarjimashunosligi asosan adabiy yo'nalishda taraqqiy etgan

Mamlakatimizda tarjima nazaryasi mustaqil filologiya fan sifatida asosan XX asrning 50-yillardashakllangan. Tarjima nazaryasi predmeti tarjima amalyoti, tarjima ishlari, tarjima jarayonlari, tarjima faoliyati, tarjima tarixi va ularni o'rganish asosida ona tili bilan chambarchas bog'liq.

Tarjimashunos olim A.V. Fyodorov "Tarjima adabiyotshunoslik jihatdan o'rganish tarjimonlar foydalangan til hodisalarini til vositalarini tahlil qilish va baholashni ko'rib chiqish zaruriyati bilan doim to'qnash keladi" degan fikrni olg'a surgan.

Quvonarli jihatlardan biri mamlakatimiz joriy asrning boshidanoq bilvosita tarjimadan to'g'ri tarjimaga o'tishga urinishlar bo'lgan. Hozirgi kunda tarjimonlarimiz chet el matnlarini bevosita ona tilimizga, ona tilidan esa xorijiy tillarga o'girishmoqda.

Xulosa

O'zbek tilida tarjima nazariyasi uzoq tarixiy taraqqiyotga ega bo'lib, har bir davrda o'ziga xos yondashuvlar bilan boyigan. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar va lingvistik tadqiqotlar asosida yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Ushbu yo'nalishdagi izlanishlar davom etib, o'zbek tarjima maktabining yanada rivojlanishiga hissa qo'shishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev, A. "Tarjima nazariyasi asoslari." Toshkent: Fan, 2019.
2. Mirziyoyev, Sh. "Yangi O'zbekiston strategiyasi." Toshkent, 2021
3. Nizomiddinova, M. "Adabiy tarjimaning uslubiy masalalari." Toshkent: Akademnashr, 2020.
4. Newmark, P. "A Textbook of Translation." Longman, 1988.
5. Mirzaev, B. "Tarjimashunoslik nazariyasi va amaliyoti." Toshkent: Fan, 2021.
6. I.G'afurov "Tarjima nazaryasi". Toshkent-2012
7. G'.Salomov "Til va tarjima" (1966)
8. Musayev.Q "Tarjima nazaryasi va amalyoti." -Toshkent: Fan, 2015

9.U. Yo'ldoshev. Tarjima nazaryasi. O'quv qo'llanma, Samarqand-2021

10. internet manbalari va ilmiy maqolalar.